

SADIK RIFAT PAŞA (1807-1857) HAYATI VE GÖRÜŞLERİ

Yrd. Doç. Dr. Yaşar SEMİZ*

A- HAYATI

Sadık Rifat Paşa 22 Şaban 1222 (1807) de İstanbul'da dünyaya geldi (1). Babası ricalden Masarifat Nazırı Hacı Ali beydir (2). Sadık Rifat Paşa, oldukça varlıklı ve makam sahibi olan babasının sayesinde refah içinde büyüdü (3). Bir süre Enderun Mektebinde eğitim gördükten sonra ilk olarak Hazine Odası'nda göreve başladı. Bir yıl kadar burada çalıştıktan sonra ailesinin de tavassutu ile Sadaret Mektubu Odası'na çırağ edildi (4). Burada gösterdiği gayret, çalışkanlık, dürüstlük ve başarısı sayesinde üstlerinin dikkatini çekmeyi başardı. Onların da onayı ile akranlarını geçerek 1239 (1824) senesinde Hacegan (5) rütbesine yükseltildi. 1244 (1829) senesinde Amedi Odası Hülefalığına terfi etti (6). Sultan II. Mahmut'un Edirne ve Gelibolu seyahatlerine katıldı. Bu görevinde gösterdiği başarıdan sonra o tarihe kadar hülefadan hiç kimseye nişan verilmemişken kendisine Rabia nişanı verildi (7). Sadık Rifat Paşa'nın çalışkanlığı o zaman Dahiliye Nezareti görevini yürütmekte olan vüzeradan Pertev Paşa'nın da dikkatini çekti. Bunun sonucunda Pertev Paşa, önemli işlere dair bir takım şeyleri ağızdan sunmayı ve danışmayı istediği zaman Sadık Rifat Paşa'yı aracı olarak görevlendirmeye başladı (8). Bu sebeple Rifat Paşa daha 35 yaşlarında iken devlete ait sırları öğrendi.

Bu durum onun Saray katındaki değerini de arttırdı. Yunan tahdidi hududu ve Mısır meselesinin halı zamanında oluşturulan süfere meclislerinde zabıt kâtibi olarak görevlendirildi. Kısa bir süre sonra Divan-ı Hümayun Amedcisi Mustafa Reşid Paşa'nın ek bir görev ile Paris Osmanlı Elçiliğine atanması üzerine Sadık Rifat Paşa Sefer 1250 (1834) senesinde Amedi vekâletine tayin edildi (9). Vakanüvis Lütfi Efendi atanma ola-

*) S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

- 1) Mehmed Süreyya, Sicili Osmanı - Yahut Tezkere-i Meşahir-i Osmanı, C.2, Dersaadet 1311, s. 406.
- 2) Hacı Ali Bey, Elhac Bostancı Vidinli Gümüş Osman Ağazade Enderunu Humayun azalarından Kireççi başlığı ile ihraç olunan ve Sultan Selim Hanı Salis asrında irtihap eden Said Bey'in mahdumudur. 1230'da Bostancıbaşı, 1237'de Lağımçıbaşı, 1238'de topçu kışlası bina emini, 1243'de Humbaracıbaşı, 1244'de Tersane Emni ve 1250'de de Masarifat Nazırı oldu. Hacı Ali Bey bu görevinde iken aynı yıl öldü. Bak. Sicili Osmanı, C.3, s. 564-565; Abdurrahman Şeref (son vakanüvist), Tarih Söyleşileri, Sad. Mübeccel Nami Duru, İstanbul 1980, s. 94-95.
- 3) Ali Fuad, "Ricali Tanzimattan Rifad Paşa" Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, yeni seri C.I, sayı 2, Teşri nisâni 1929, s. 1-11.
- 4) Ali Fuad, Agm; Sicili Osmanı, C. 2, s. 406; Ali Canib, "Sadık Rifat Paşa" Hayat Mecmuası C.I, sayı 3, 16 Kânunievvel 1926, s. 45-47.
- 5) Bab-ı ali aklam (kalemler) efendilerinden bir rütbe-i mahsusiye.
- 6) Ali Fuad, Agm.
- 7) Pakalın Mehmet Zeki, "Mehmet Sadık Rifat Paşa" Maliye Teşkilatı Tarihi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No 1977-180/3, s. 77.
- 8) Şeref, Age, s. 95.
- 9) Sicili Osman, s. 406; Canip, Agm.

yını şu şekilde kaydetmektedir. "Devlet-i Aliyye tarafından Fransız devleti nezdinde bir sefiri mükimin lüzümü ciheti ile Amedî Divanı Hümayun Reşid Bey'in derkân olan ehliyetine mebni Fransa sefaretine ve mütemeyyizânı hülefadan Sadık Rıfat Bey'in Amedî vekâletine memuriyetleri icra kılındı." (10) 1252 yılının Şaban ayında (1836) Mustafa Reşid Paşa'nın Hariciye Müsteşarlığına tayin edilmesinden sonra Sadık Rıfat Paşa Amediciliğe asaleten atandı (11). Bu görevde dokuz ay kadar kaldı. Hamilerinden sayılan Pertev Paşa'nın 1837'de önce sürgüne gönderilip daha sonra Edirne'de öldürülmesi üzerine, onun yerine geçen Akif Paşa'nın çekememezliği yüzünden Amedicilikten alınarak Bâb-ı âli'den çıkarıldı. 1252 yılının Cemaziyelahir'ında hariciye müsteşarlığı payesi ile önce orta ve bir ay sonra da büyükelçilik ünvanı ile Viyana'ya gönderildi (12). Böylelikle Sadık Rıfat Paşa'nın İstanbul'da idareye yakın bir yerde bulunması da önlendi. Ancak elçilik görevi onun için kötülük yerine büyük bir iyilik oldu. Viyana'da görevli bulunduğu süre içerisinde Avusturya'daki üst düzey yetkilileri ile çok iyi bir diyalog kurdu. Avusturya Başvekili Prens Meternich'in takdirlerini kazandı. Meternich ile, evine teklifsiz girebilecek kadar yakın dostluk kurdu. Onun gösterdiği yoldan Avrupa'nın genel durumunu inceledi. Bu durum onda yeni fikirlerinin oluşmasında önemli rol oynadı. Daha önce dünya siyaseti ile memleketin ve milletin hayatı meseleleri hakkında İstanbul'da edinmiş olduğu nazarı yargılarını geliştirdi.

Avusturya Başvekili Meternich de, başta büyükelçi Sadık Rıfat Paşa olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının iç ve dış siyasî meseleler hakkında kendisine danışmalarından çok memnundu. Bundan dolayıdır ki bir ara Sadık Rıfat Paşa'ya "Vakia ben kendimi Osmanlı Devleti'nin Ministiri (nazırı) makamında addederek dostluğa aykırı bir davranışta bulunmamayı ve her halde Devlet-i Aliye'nin gayretkeşliğini iltizam etmişimdir. Osmanlı Devleti'nin mülki nizamı ilerledikçe menafi-i vakiası Avusturya Devletine dahi aittir." demek cesaretini kendisinde bulabilmiştir (13).

Sadık Rıfat Paşa'nın Viyana'da kurmayı başardığı dostluk ve iki devlet arasındaki iyi münasebetlerin geliştirilmesi için gösterdiği gayretler İstanbul'da da takdir ile karşılandı. Nitekim Sultan II. Mahmut'un ölümü üzerine tahta çıkan Sultan Abdülmecit, Mustafa Reşid Paşa'yı Hariciye Nezareti'ne atadığı zaman, Sadık Rıfat Paşa'yı da Hariciye Nezareti Müsteşarlığı görevine getirdi. Fakat bu sırada Mısır meselesi doruk noktaya ulaşmıştı. Bu meselenin zorluğu hakkında geniş bilgi sahibi olan ve İstanbul'a döndüğü takdirde meselenin çözümü için kendisinin görevlendirilebileceğini düşünen Paşa, konunun sonuca bağlanmasına kadar Viyana'da kalmayı kendisi için daha uygun gördü. Bundan dolayı Tanzimat Fermanı'nın okunmasında da bulunamadı. Viyana'da iki yıl süren elçiliği sırasında Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın İtalya Krallığı tacını giyime törenine, diğer ülkelerin elçileri ile birlikte davet edildi. Davet üzerine Viyana'dan Milano'ya giderken gördüğü yerler hakkında hatıra türünde bir seyahatname de yazdı (14).

Paşa 1255 Ramazan'ında (1839) İstanbul'a geldi. Aynı dönemde İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra Avusturya Prensi Meternich de İstanbul'daki elçiliği aracılığı ile Osmanlı Hükümeti'ne meselenin büyük devletlerin nezdinde çözülmesi tavsiyesinde bulunuyordu (15). Osmanlı Hükümeti biraz da Meternich'in telkini ile, Avusturya

10) Ahmed Lütfi, Tarihi Ahmed Lütfi, C.4, s. 158. (Bu cildin üzerinde basım yeri ve tarihine rastlanmamıştır. Muhtemelen C.5'ten itibaren konan "Dersaadet 1302" tarihi bu cilt için de geçerlidir. Konya, Yusuf Ağa Kitaphanesi, kayıt no: 1819/4.

11) Sicili Osmanî s. 406; Canip, Agm.

12) Sicili Osmanî, aynı yer; Canip, Agm.; Şeref, Age. s. 95; Unat Faik Reşit, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, Tamamlayıp yayına hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1987, s. 215-216.

13) Nakleden, Karal Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C.6. Ankara 1988, s. 19-20.

14) Şeref, Age. s. 96; Unat, Age. s. 13. Sadık Rıfat Paşa'nın İtalya Seyahatnamesi 1858 ve 1872 yıllarında iki kez basılmıştır.

15) Tarihi Lütfi, C.6, s. 50.

Hükümeti'nin desteğini almış olarak İstanbul'a gelen Sadık Rıfat Paşa'yı, Mısır meselesinin sonuçlandırılması yolunda Londra Konferansı kararı gereği hazırlanan belgeyi, (16) Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya kabul ettirmek üzere 1256 yılının Cumadela-hır'ında (1840) İskenderiye'ye gönderdi (17). Bu belge süreti "Mısır Eyaleti süret-i veraset ve berriyye-tüş-samır Mısır ile Bahr-i Süveyiş'ten Taberye gölüne kadar mümted olan mahal ve mevakkı ve Akka Eyaleti ve Kalesi muhafızlığı başartı kaydı hayat tevcih olunmak ve memalık-i saireyi tahliye eylemek ve İskenderiye Limanına, Kaptan Fevzi Paşa'nın götürdüğü İstanbul donanmasını tamamı ile red ve ita etmek" maddelerini içeriyordu. Paşa, büyük devletlerle müşterek hazırlanmış olan bu belgeyi Mehmed Ali Paşa'ya kabul ettirmek için onunla birkaç kez görüştü. Fakat Paşa'yı ikna edemeden ortamın gerginleşmesi üzerine İstanbul'a döndü (18). İstanbul'da, Mısır'da gösterdiği gayretlerden dolayı mükâfat olarak kendisine sadaret müsteşarlığı görevi verildi (19). Bu dönemde bir ara Tanzimat Fermanı'nın taşradaki uygulanış şekli ile ilgili çalışmalar yaptı. 6 Safer 1257 (1841) senesinde Vezirlik rütbesine yükseltilerek Hariciye Nezareti'ne tayin edildi (20).

Osmanlı Devleti için 1840'lı yıllar politik olarak bir dizi güçlüğün yaşandığı dönemdir. Bu sebeple üst düzey yetkililerinin liyakatlı olmasına dikkat ediliyordu. Nitekim Sadık Rıfat Paşa'nın Hariciye Nezaretine atanması sırasında onun dürüstlüğü, sadakatı ve liyakatı dile getirildi. Buna rağmen dokuz ay kadar sonra idaresizlik gerekçesi ile görevinden alındı (21). Sekiz aylık bir dinlenmeden sonra bu kez Meclis-i Vâlâyı Ahkâmı Adliye azalığına tayin edildi (22). Rumeli tarafında Tanzimat'la birlikte kabul edilen usul ve nizamların yürürlüğe konması görevini üstlendi (23). Ama vazifesine başlamak için Rumeli'ye gitmeye hazırlanırken Viyana Sefiri Akif Efendi'nin görevinden alınması üzerine azalık görevi de ühdesinde kalmak kaydı ile ikinci kez Viyana Elçiliğine atandı (24). Bu olayı Vakanüvist Lütfi Efendi şu şekilde nakletmektedir. "Devleti Aliye tarafından Viyana Sefiri Akif Efendi oranın ab ve havasına imtirac edemediğinden azl edilerek, yerine esbak Viyana Sefiri kebiri nasp oldu". Fakat Paşa kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılmak zorunda kaldı (25). Şevval 1260 da (1844) bu görevinden de ayrıldı. Bir ay sonra Meclis-i Vâlâ'ya memur, 14 Şaban 1261 de de reis oldu. 23 Rebiülâhır 1264 (1848) de Maliye, aynı yılın 18 Cemazi-elâhır'ında üçüncü kez Hariciye Nazırı, 13 Ramazan'da da yine üçüncü kez Meclis-i Vâlâ'ya reis oldu. Paşa 2 Cemazi-elâhır 1265'de bu görevinden de ayrıldı (26). Bir süre köşesine çekilip dinlendikten sonra 1266 Rebiülâhır'ında Meclis-i Ali'ye memur oldu. Sadık Rıfat Paşa, bu görevine devam ederken politik olayların gelişmesi Rusya tarafından fevkalade yetkilerle donanık sefir olarak İstanbul'a gönderilen Mençikof'un, Osmanlı Hükümetine yaptığı baskının sonucunda istifa etmek zorunda kalan Fuad Paşa'nın yerine 25 Cumadela-hır 1269 (1853) da dördüncü kez hariciye Nazırı oldu (27).

16) Hazırlanan bu belge için bak. Tarihi Lütfi, C. 6, s. 115-118.

17) Şeref, Age. s. 96; "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa" Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, No 95, İstanbul 1926, s. 116; Kaynar Reşat, Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara 1985, s. 335; Canip, Agm.

18) Türk Tarihi Encümeni Mecmuası No 95, s. 115-120.

19) Sicili Osman, s. 406.

20) Sicili Osman, aynı yer; Kaynar, Age. s. 387.

21) Tarihi Lütfi, C. 7, s. 26.

22) Tarihi Lütfi, C.7, s. 42-43; Sicili Osman, aynı yer.

23) Tarihi Lütfi, aynı yer; Karal, Age. s. 132.

24) Tarihi Lütfi, C.7, s. 55; Sicili Osman, aynı yer.

25) Şeref, Age. s. 96.

26) Tarihi Lütfi, C.8, Dersaadet 1328, s. 177; Sicili Osman, aynı yer.

27) Yay. Aktepe Münir, Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, C.9, İstanbul 1984, s. 78; Şeref, Age. s. 97; Karal, Age. C.5, s. 228.

O sırada Osmanlı Hariciye vekillerinin önemli görevlerinden biri de sürekli Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma gayreti içinde olan Rus Prensi Mençikof'u idare etmeye çalışmaktı. Fakat bu zannedildiği kadar kolay değildi. Rusya Osmanlı Devletindeki azınlıklarla yakından ilgileniyordu. Osmanlı Devleti ise bunu iç işlerine müdahale olarak kabul ediyordu. Ancak Rus baskısı artınca 10 Mayıs 1853 tarihinde Rıfat Paşa bu konuda Mençikof'a uzlaşıcı bir nota yollayarak Filistin'deki kilise ve hastahane ile ilgili henüz halledilmemiş olan hususları müzakereye hazır olduğunu belirtti. Ve Sultan'ın hristiyan uyrukların hak ve imtiyazlarını sonuna kadar korumaya hazır olduğuna dair bilgiyi Rus temsilcisine teminat olarak ilettili. Hatta bu konuda bir ferman çıkarılmasının bile söz konusu olabileceğine işaret etti. Fakat bir hükümetin uluslararası geleneklere aykırı olarak başka bir hükümet ile bağımsızlığını doğrudan doğruya ilgilendiren ve tehlikeye atan meselelerde tek taraflı bir anlaşmaya girmeyi kabul etmeyeceğini ileri sürdü (28). Ancak Mençikof, Rıfat Paşa'nın bu davranışını Babiali'nin kendilerine karşı duyduğu güvensizlik olarak ele aldı. Ve notanın yeniden gözden geçirilip düzeltilmesi için Rıfat Paşa'ya üç gün süre verdi. Bu sürenin bitiminde notanın düzeltilmesi söz konusu olmazsa doğacak sorunlar Babiali'ye ait olmak üzere diplomatik münasebetlerin kesileceğini bildirdi (29). Diğer taraftan da Saraya Rıfat Paşa'nın görevden alınması için baskı yapmaya başladı. Buna azınlıkların kıskırtması ve İmparatorluktaki diğer bazı üst düzey yetkililerin Paşa'yı Fransızca bilmemesi gerekçesi ile eleştirmesi ilave olunca, Paşa 6 Şaban 1269'da görevinden alınarak dördüncü kez Meclis-i Vala reisliğine atandı (30). Bu sırada Kırım savaşı başladı. Sadık Rıfat Paşa Hariciye Nezaretinden ayrılmış olmasına rağmen savaşın önüne geçilmesi için büyük gayret sarf etti. Onun bu davranışı Ali ve Fuad Paşa'lar tarafından takdirle karşılandı.

Sadık Rıfat Paşa devlet kademelerinde yükselmeyi bir hırs ve entrika meselesi yapmadı. Fakat kendisine görev verildiği zaman onu en iyi şekilde yapmaya gayret etti. 1854'te Meclis-i Vala'daki görevinden bir kere daha ayrıldı (31). Kısa bir süre sonra da son görevi olan Meclis-i Ali-i Tanzimat azalığına atandı. (15 Muharrem 1271) (32). Paşa bu görevinde iken geçirdiği bir hastalıktan sonra 16 Cumadelaahir 1273 (1857) de vefat etti (33). Mezarı Eyüp'ta (İstanbul) Bostan İskelesi'nde Neslişah Medresesi (Mihrişah Sultan Türbesi Mezarlığı) avlusundadır. Sandukasının dört tarafında Fuad Paşa tarafından yazılan özgeçmişî vardır (34). Mezarın baş ve ayak tarafındaki mermerde şunlar yazılıdır.

*Malü caha dayanup etme azızım gafler
Elde fırsat var iken hayra çalış suphu mesa
İşte herkes açdı fevtine göçtü, gitti
Vükela zümresinin asdaki Rıfat Paşa
Hariciye olarak oldu Reis-i Meclis
Nice defa o keremkârı maarifi ferma
Mu'tena hizmeti devlette bulundu pek çok
İstikamet ile mevsuf idi beyn-el-vüzera*

28) Poole, Stanley Lane, Lord Stratford Canning'in Türkiye Amları, Çev. Can Yücel, Ankara 1988, s. 122.

29) Poole, Age. aynı yer.

30) Sicili Osmanî, aynı yer; Karal, Age. s. 230; Pakalın, Age. s. 82.

31) Aktepe, Age. s. 99.

32) Şeref, Age. s. 97.

33) Şeref, Age. s. 97; Pakalın, Age. s. 84; Unat, Age. s. 215.

34) Şeref, Age. s.97; Pakalın, Age. s. 84.

*Ruzi mahşerde olup Şafi-i Sultan Rürül
Malik-ül mülk ide i'ta derecatı ulya
Biri mu'cem iki tarih bulup ey Saffet
Rabbi gaffara munacaat ile etdim inşa
Asafı Rifat ola naili câhi didar
Bezmi me'vada da rıfat bula Rifat Paşa*

1273

Sicili Osmanî'da çocukları hakkında şu bilgiler vardır. "Mahdumu mütevvefa Rauf Paşa'dır (35). Diğer mahdumu Müzehane memurlarından Ahmet ve Bahriye zabıtlarından Said Bey'dir. Ahmed Bey'in, Rifat Bey namında bir genç mahdumu çent sene akdam şehiden vefat etmiştir. Kerimelerinden biri Reşid Paşazade Ahmed Celal Paşa'nın zevcesi idi." (36)

İdarî memur olmaktan ziyade diplomat olan Sadık Rifat Paşa, Tanzimat-ı Hayriye'nin taraftarlarından ve uygulanmasına büyük katkıda bulunanlardan biridir (37). Tanzimat meclislerinden daima ilerleme ve reform esaslarını gözeterek sadakat ve iyilik yolunda ayrılmaması kendisine haklı bir şöhret sağlamıştır. Özellikle zamanın gereği devlet politikasının değiştirilmesi gerektiğinde Mustafa Reşid Paşa'nın yerine geçerek diplomaside denge kurmaya çalışması dikkat çekmektedir. Reform taraftarı olması, hürriyetçi, adaletili ve iyi ahlaklı olmayı savunması yanı sıra, meselelere birden fazla çözüm yolu önermesi özellikleri arasında sayılabilir (38). Fakat çözüm yollarından muvafık olanını kendisi göstermediği gibi meclise dahil olan azaları ekseriya şaşırtmış olması ilginçtir. Bundan dolayı günün birinde azadan biri, Paşa'ya "siz hanenizde eyice düşünüp kararı katı verdikten sonra buraya gelseniz iyi olur. Muhtelif beyanlarınızla zihnimizi darma dağmık ediyorsunuz" diye kendisine sitem etmiştir (39).

Sadık Rifat Paşa'nın dikkatimizi çeken özelliklerinden bir diğeri de gidip gördüğü yerler ile ilgili seyahat izlenimlerini yazmasıdır. Bu izlenimler, kendisinden önce yazılmış olan seyahatnamelerden bir miktar farklılık göstermektedir. O her gittiği yere hayranlığını da beraberinde götürün ve gerçeğe göz yuman bir müşahit değildir. Aksine gittiği yerlerdeki cemiyet hayatının görünüşleri altında, bu hayata şuur ve yön veren, ondaki canlılığın hüviyetini, sırrını ve sistemini arayan bir devlet adamıdır (40).

Sadık Rifat Paşa'nın resmî ve hususî yazılarından ele geçirilebilenleri oğlu Rauf Paşa tarafından "Meirûkat-ı Âsârı Rifat Paşa" başlığı ile neşredilmiştir. 17 parçadan oluşan bu meirûkât, Osmanlı Devleti'nin siyaset tarihini aydınlatmaya yarayacak mühim bilgileri ihtiva etmektedir. Her biri ayrı ve müstakil olan bu eserlerinin başlıkları şu şekilde sıralanmaktadır.

- 1- Rusya Muharebesi Tarihi,
- 2- Gülbünü İnşa,
- 3- Avrupa Ahvalına Ait Risale,
- 4- İtalya Seyahatnamesi,

35) Sicili Osmanî, s. 424.

36) Sicili Osmanî, s. 407.

37) Abdurrahman Şeref, Tarih Muhasebeleri, İstanbul 1339, s. 118.

38) Şeref, Age. s. 120.

39) Şeref, Age. aynı yer.

40) Tampınar Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyat Tarihi, İstanbul 1976, s. 120.

- 5- Maruzat,
- 6- Mustafa Reşid Paşa'ya yazdığı mektuplar,
- 7- Bab-ı ali'ye Yazdığı Mektuplar, (Viyana'dan)
- 8- Bab-ı ali'ye Yazdığı Mektuplar (İskenderiye'den)
- 9- Tanzimati Hayriye'ye Dair Valilere Gönderilen Fermanlar ve Diğer Siyasî Yazılar.
- 10- Resmî ve Hususi Mektupları,
- 11- Meclis-i Vâlâ Reisi ve Tanzimat Azası İken Kaleme Aldığı Mektuplar,
- 12- Devlet İşlerinin Düzeltilmesi İçin Muhtelif Zamanlarda Yazılan Lâyihalar ve Mazbatalar,
- 13- Bazı İslahata Dair Zaman Zaman Kaleme Aldığı Lâyihalar,
- 14- Risale-i Ahlak,
- 15- Zeyli Risale-i Ahlak,
- 16- Asarı Rıfat Paşa,
- 17- Siyaseti Esasiye ve Dahiliye (41).

B- GÖRÜŞLERİ

19. yy.'ın ilk yarısında Osmanlı aydınları batının ilerlemesinde rol oynayan faktörleri ararlarken kendilerinkinden farklı olan batının hayatını ve hükümet şekillerini incelemeye başladılar. Bu dönemde batıdaki hürriyetçilik anlayışı, hem idealist hem de pratik iş adamı ve teknisyenlerinin ümitlerini birleştirmiş, aydınlanma ve ilerlemenin kaynağını oluşturmuştu. Batının bu demokratik ve parlamenter yapısı doğudan gelen gözlemcilerin dikkatini çekiyor ve konu ile ilgilenmelerini sağlıyordu. İşte bu yapı ile ilgilenenlerden biri de Tanzimat dönemi fikir hayatında ciddi tesirleri olan, yukarıda hayat hikâyesini anlattığımız Sadık Rıfat Paşa'dır (42). Paşa Viyana elçiliğine atanmadan önce Beylikçe ve Amedi gibi mühim görevlerde bulunduğu Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çıkmazları biliyordu. İmparatorlukta bir birini tutmayan yenilik hareketlerine de şahit olmuştu. Bu sebeple Viyana'ya gittiği zaman batının sadece dış görünüşü ile ilgilenmedi. Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki temel farkları tespit edip devletinin Avrupa'yı hangi alanlarda örnek alması gerektiği konusunda fikirlerini ortaya koydu. Viyana'da bulunduğu süre içinde devlet idaresindeki ıslahatı, zihniyet meselesi olarak ele aldı. Yazılarında Avrupa'nın özellikleri olarak din serbestliğini, hükümet ve idaredeki düzeni, memurların dürüstlüğü, eğitimin ve okuryazarlığın yaygınlığını, halkın eğitiminde kitap matbaa ve duvar yazılarının önemini, buhar gücünün sanayide kullanılışını, demiryollarını, bankaları, posta hizmetlerini, otel ve lokantaların, eğlence hayatının ve müziğin toplum hayatındaki önemini saydı (43). Hasta ve yoksullar için kurulan kurumlar ve insan hürriyeti üzerinde durdu. Geleniğin hakim olduğu ve keyfi idare edilen bir sistemden farklı olarak Avrupa'da hakim olan rasyonel devlet idaresini övdü. İnsanın tabii hakları üzerinde durdu. Batıda devletin üç temel esas üzerinde kurulmuş olduğunu söyleyerek bunları "... İstirahat-i tebaa ve mülkiye (halkın rahatını te-

41) Sicili Osmanı, s. 407; Pakalın, Age. s. 89-90.

42) Tanpınar, Age. s. 120; Lewis Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, Ankara 1984, s. 132.

43) Sadık Rıfat Paşa, "Avrupa Ahvalına Dair Risale" ve "Muntehabatı Asar" transkripsiyon, Mehmet Kaplan-İnci Enginün- Bırol Emil, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi C. I. (1839-1865) İstanbul 1974, s. 27-34. (Kısaltma Heyet); Berkes Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1973, s. 179.

min), vefret-i hazine (hazinede bolluk) ve kuvve-i askerîye (askerî kuvvet) şeklinde sıraladı (44). Bunlardan herhangi birinin eksik olması halinde dahili ve harici sıkıntılarının doğabileceğinden bahsetti. Avrupa medeniyetinde görülen ilerlemede milletin can, mal, ırz ve itibarına gösterilen ehemmiyetin büyük pay sahibi olduğunu ifade etti. Her milletin hayatı, mülkiyeti, şerefi ve ünü için güvenliğinin mutlaka sağlanmasının gerekli olduğunu belirtti. Bütün bunların İslamiyet'te de var olduğundan bahs ederek "Yüce tanrının hikmeti ile dünya hükümdarlarına ülkelerinin refahı ve mutluluğunu korumak ve savunmak için lütfü ilahî ihسان eylemiş olduğundan, hükümet işlerinin yönetiminde milletin haklarına ve devletin kanunlarına uygun olarak hareket ederler. Hiç keyfi ya da zorbaca hareket görülmez... Bu konular Avrupa'nın uygar devletleri için temel politikalarının alfabesi mesabesindedir. Bunlara Osmanlı Devleti'nin de erişebilmesi için gerekli şartları sağlamak üzere en yüksek irade gücü ile mücadele etmek ve çabalamak acil bir mecburiyettir" dedi (45).

Sadık Rifat Paşa keyfi idarenin kaldırılmasından bahs ederken genel olarak Tanzimat'ın ideolojisini tanımladı. Adaleti devletin esası olarak gördü. "Adalet dahi mutlaka umumun menfaati ve milletin muhafazasını gerektirir. Bu esas üzerine kurulmayan, akıl ve hakkaniyete ters düşen hükümetin payidar olması mümkün olmaz" diyerek adil ve hakkaniyet üzerine kurulan devletin güçlü olacağını ileri sürdü (46). Devletin hangi sistemle idare olunduğu üzerinde fazla durmadan, merkezi idarenin mükemmel olmasını ve her devlette iyi niyetle hizmet edenlere mükâfat, hiyanet edenlere de ceza verilmesini savundu. Bu hususa uyulmadığı takdirde mülkte fesad ve bozulma olacağını belirtti (47). Paşa bütün bunları belirtirken Tanzimat Fermanı'nın önemle üzerinde durduğu ve İslahat Fermanı ile tekrar vurgulandığı üzere keyfi idareye karşı önlem almayı düşündü. Bunun için "Hükümet-i istiklâliyenin idaresi, kavanımı şerriye (şerri kanunlar) ve siyasiyeye mutabik" olmasını istedi ve "tabiat-i beşeriyeye muhalif olan hükümet ve madde daima cari ve payidar olamaz... Velev ki bir vakit cari olsa bile kuvve-i cebriye ile devam etmek zorunda olduğu için dağılır" (48). Bu sebeple yargı ve yönetim işleri için kanunların düzenlenmesini ve vatandaşlara ödevlerinin öğretilmesini savundu. "Müntazam bir devlette kanun ve nizam toplumun faydasına göre düzenlenip şahsı faydaya bakılmaz. Bunun için adil bir hükümdara gerek vardır. Devletlerde bazan cezai kuvvetlere de ihtiyaç vardır. Ama her şeye rağmen insanlara şevkatla davranmak gerekmektedir" dedi (49). Bu cümleden de anlaşılacağı gibi Paşa insanı islah eden şeyin kanun ve nizam olduğu inancındadır.

Sadık Rifat Paşa'nın önemle üzerinde durduğu konulardan biri de kişinin hakkı, hürriyeti ve refahıdır. Bir hükümette fazilet ve adalet yoksa onda hürriyet ve refah bulmak mümkün değildir. Adil bir hükümet hiç bir zaman halkın mevcudiyetini göz ardı etmez (50). "Hükümetler halk için mevzu olup yoksa halk, hükümetler için makul değildir" (51) diyen Paşa, Tanzimat döneminde ilk kez açıkça halkın hürriyetinden bahs eden kişi oldu. Devlet ile halk arasındaki kopukluğun giderilmesi için halka daha geniş hürriyetin verilmesini ve refah seviyesinin artırılmasını istedi. Fakat sözleri döneminde tam olarak anlaşılamadı. Halk arasındaki huzursuzluk devletin yıkılışına kadar devam etti (52)

44) Heyet, Age. s. 26-27.

45) Heyet, Age. s. 28; Camp, Agm.

46) Şeref, Age. (1339 baskı), s. 121.

47) Heyet, Age. s. 36.

48) Heyet, Age. s. 38.

49) Heyet, Age. s. 37; Camp, Agm.

50) Heyet, Age. s. 39.

51) Heyet, Age. s. 35.

52) Berkes, Age., s. 181.

Sadık Rıfat Paşa hükümetin çalışmalarına içerden veya dışardan yapılacak her türlü müdahaleye karşı idi. O "bir hükümete her ne kadar az adam müdahale ederse maslahat o kadar merkezi layıkında görülür" (53) "Müntazam olmayan devletlerde ittifak sağlanamayacağından fitne ve fesad doğar. Kötü adamlar, önemli yerlerde bulunurken iyi kimseler kenarda pasıf kalırlar" dedi (54). Paşa böyle bir ortamda "fitne ve fesada" sebebiyet veren şeyin tesbit edilip ortadan kaldırılmasını istedi. Bu tehlikenin önüne iyi bir eğitim ile geçilebileceğini ileri süren Paşa, namuslu ve işten anlar memurların yetiştirilmesini önerdi. Bunun için çocukların altı yaşında mahalle mekteplerine gönderilerek oniki yaşına kadar kendi lisanları ile okuyup yazmalarını, oniki yaşından sonra devlet okullarında kabiliyetlerine göre başarılı olacakları san'at dallarında eğitilmelerini ve onsekiz yaşına geldiklerinde de fünün-ı lazimeyi (gerekli uzmanlık tahsili) bitirerek bazı büyük terbiyehanelere usul ve nizam üzerine öğrenci yapılmaları gerektiğini söyledi (55). Öğrencilere yalnızca tarih, edebiyat, fıkıh gibi konuların değil önemli ölçüde fen bilimlerinin öğretilmesine taraftar oldu. Paşa "kendü lisanını okuyup yazamayan ve maslahatı zatıyesini idare edecek kadar hesap ve kitab bilmeyen zükür ve inastan yok hükmünde" olduğu kanaatındaydı (56). Okuma yazma ve bilgi edinme konusuna batıdan bir örnek veren Paşa, burada ekseriyetin okuma yazma bildiğini, bunun için kolaylıkla duvar gazetesini ve yazılarını okuyarak bilgi sahibi olduğunu belirtti. Eğitimin öneminden bahsederken matbaaya da değinen paşa buralarda her türlü eserin basıldığını ifade etti (57).

Sadık Rıfat Paşa Tanzimat döneminin önemli konularından biri olan askere alma işine de açıklık getirdi. Asker, alay hangi sancağa bağlı ise orada kanun ve nizama göre birliğe alınır. Askere seviyesine göre maaş ve senede bir elbise verilir. Gerekli temel eğitim gördürüldükten sonra göreve gönderilir (58).

Sadık Rıfat Paşa, serbest tasarruf, mülk edinme ve devletin mali kalkınması konusuna da değindi. "Her devlette yapılan tüm işler paraya dayanır. Devlet hazinesinin gücü halkın zenginliği ile orantılı olarak artar veya eksilir. Devlet hazinesine göre halk sağmal koyun gibidir. Koyuna iyi bakılırsa sütü bol, beslenemezse sütü kötü olur. Bu sebeple halkın refaha kavuşup varlıklı bir duruma gelmesine göz dikmek şöyle dursun, devlet ve hükümet bunlara elden geldiğince yardım etmelidir" (59) dedikten sonra mülkün idaresinin iki şekilde olması gerektiğini, bunların 1- Tebaayı hoşnut etmek, 2- Tahtı cebirde tutmak usulu olduğunu belirtti. Devlet şiddetle idare edildikçe kötülüğün olacağına inandığından bu yolu asla uygun görmedi. "Mülki devlet ve askerî rical ile ve rical mal ile bulunur. Mal, ahali ve tebaadan husule gelir. Bunun için ahaliye hakkaniyet gösterilmelidir... Bir mülkte kezret (bolluk) üzere ahali mevcut olmadıkça matlup veçhile mamur olmaz" dedi (60). Serbest tasarrufun emlak ve emval konusunda hukuk kaidelerine uyulması gerektiğini belirtti. Ahalinin arazisinin alınması ya da tard edilmesinin devleti zayıflatacağını belirtirken "gaddar idareyi prensip edinen hükümet çevresinden ziyade kendisinden çekinmelidir. Bir devlette ne zaman dirayetli idare söz konusu olursa o zaman neşe ve saadet hali ortaya çıkar" dedi (61). Paşa bu açıklamaları ile bir taraf-

53) Heyet, Age. s. 39; Tanpınar, Age. s. 122.

54) Heyet, Age. s. 40.

55) Heyet, Age. s. 30; Şeref, Age. 1980, 103.

56) Heyet, Age. s. 30; Kuran Ercüment, "Osmanlı İmparatorluğunda İnsan Hakları ve Sadık Rıfat Paşa (1807-1857)", VIII. Türk Tarih Kongresi., Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.2, Ankara 1981, s. 1449-1453.

57) Heyet, Age. s. 31.

58) Heyet, Age. s. 30; Kuran, Agm.

59) Şeref, Age. 1980, s. 105.

60) Heyet, Age. s. 36; Canip, Agm.

61) Heyet, Age. s. 36; Şeref, Age. 1980, s. 102.

tan Osmanlı İmparatorluğunda varlığı bilinen müsadere sistemine tepki gösterdi. Diğer taraftan da özel mülkiyetin dokunulmazlığının, bir devletin kalkınması ve iç huzurunun sağlanmasında büyük önem taşıdığını ilk kez dile getirenlerden biri oldu. Devletin kendi imkânları ile mevcudiyetinin devamını sağlamasını istedi. Eğer bir devlette masraf gelirden fazla olursa devletin zayıflayacağını bu durumda yeni vergiler konacağından zulüm ve baskının artacağını ve bilahare mülkün harap olacağı uyarısında bulundu.

Sadık Rıfat Paşa para konusuna değinirken de batıdan örnekler verdi. Orada Krezu-er denilen bakır akçenin varlığından bahs etti. Ancak kâğıt paranın da önemli olduğunu ve eğer vatandaş isterse kâğıt paralarını akçeye çevirebileceğini belirtti. Bu konuda talep ne kadar fazla olursa olsun devletin herhangi bir endişeye meydan vermediğini söyledi (62).

Sanayinin korunmasını da isteyen paşa, ekonomik kalkınma için banka ve kredi müesseselerinin gerektiğini ilk kavrayan devlet adamlarından biri oldu (63).

Sosyal konulara değinirken, batıdaki vatandaşların genel olarak ekonomik durumlarının iyi olduğunu ve boş zamanlarını eğlence ile geçirdiklerini, bundan dolayı fitne ve fesada vakit bulamadıklarını söyledi (64). Herşeye rağmen olay çıkaranlar olursa, onların da polis tarafından derhal alıkonulduğunu; fakat gerekli soruşturmaları yapılmadan herhangi bir cezai işlemin uygulanmadığını belirtti.

Fakir, sakat, sokaklarda dolaşan serseriler ve meczublar için imarethane ve tımarchanelerin bulunduğunu, fakir vatandaşları da fabrikalarda görevlendirdiklerinden sokakta kötü durumda hiç kimsenin görünmediğini, sırtla hamallık yapanlara rastlanmadığını yazdı (65).

SONUÇ

II. Mahmut ve Tanzimat dönemi gibi Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma alanında attığı önemli adımlarda Viyana Sefiri Sadık Rıfat Paşa'nın önemli katkıları olmuştur. Paşa, Reşit Paşa devri diyebileceğimiz dönemde vezirler arasındaki hadiselerle rağmen II. Mahmut ile başlamış olan idari ve adli sahadaki reformların yerleştirilmesine çalışmıştır.

Yazdığı bir layihasında Batı medeniyetinin özelliklerinden bahs ettikten sonra o dönemde bizde henüz karşılığı bulunmayan "civilisation" terimine karşılık "ünsiyet" (alışkanlık, akrabalık) "temeddum" (medeniyet) gibi kavramları geliştirmiştir. Avrupa'daki insan haklarından müsbet bir şekilde bahs etmiş, medeniyetin, yaşama, mülkiyet ve haysiyet gibi hakların gerçekleştirilmesi demek olduğunu belirtmiştir (66). Paşa Avrupa "civilisation"unda halk hükümet için değil, hükümetler halk içindir. Bundan dolayıdır ki hükümetler halkın haklarına ve kanunlara göre çalışırlar diyerek özgürlük ve mülkiyet kavramlarını vurgularken aslında Osmanlı Devletindeki reform meselesinin şu ya da bunu düzeltmek şeklinde değil, fakat bir sistemden onun tersi olan başka bir sisteme geçiş demek olduğunu ilk kavrayan kişilerden biri olarak karşımıza çıkar (67). Paşa La-

62) Heyet, Age. s. 33; Canip, Agm.

63) Şeref, Age, 1339, s. 118; 1980, s. 105; Berkes, Age. s. 179.

64) Heyet, Age. s. 33.

65) Heyet, Age. s. 34.

66) Tampınar, Age. s. 152; Berkes Age. s. 179; Kuran Encüment, "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Düşüncesinin Gelişmesi" Türk Kültürü, sayı 203-204, Eylül-Ekim 1979.

67) Berkes, Age. s. 179.

yahasında Őeriatın yerine de Avrupa'da olduğu gibi laik kanunların uygulanması grt-
Őndedir (68).

Refahın geliŐtirilmesinde bilmin üzerinde ısrarla duran Paşa, bilim-hürriyet-refah
arasındaki iliŐkiden haberdardır. Ama hürriyeti halkın yönetime katılması olarak değil,
kanun önünde eŐitlik ve güvenlik olarak değerlendirir. Yani hürriyet anlayışı daha çok
adalet ile ilgilidir (69).

Sadık Rifat Paşa'nın bütün bu fikirleri Tanzimat döneminde ilan edilen iki ferman-
da da önemli ölçüde yer aldı. Bundan dolayı onun fikirleri Tanzimat Fermanı ve Glha-
ne Hattı Humayunlarının ilham kaynağı olarak değerlendirilebilir.

68) Kuran, Agm.

69) Lewis, Age. s. 132.